

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 4, Sayı: 1, Bahar 2017

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
JOURNAL OF THE FACULTY OF DIVINITY

Volume: 4, Issue: 1, Spring 2017

Saf Hakikat Arayışı Olarak Temhis*

Bayram SEVİNÇ**

Öz

Yerleşik tarih anlayışını eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutan İbn Haldun, İlm-i Umran adını verdiği bir disiplin inşa eder. Tarihsel haberlerin doğruluğunun ortaya çıkarılmasının önemini vurguladığı değerlendirmelerinde nesnel ölçütlerle haber değerlendirmesinin imkânı, nasıllığı ve gerekliliği hakkındaki net bir tutum sergiler. İbn Haldun, kendi tarih anlayışını geleneksel teamülden ayırma bağlamında bir kavram üretir: Temhis-u'l Haber. Bunu, eleştirel bir tutumla, yani intikad'la tamamlar. Tarih-masal ayrımını önemseyen İbn Haldun'a göre önce haberin sonra habercinin temhisi yapılmalıdır. Ona göre bu, yaşananların gerçek bir ilim yoluyla aktarımını sağlayacak yegâne ölçüttür. İbn Haldun, haber kritiğine, eserinin geneline yayılan güç ve egemenlik analizlerini de ekler ve iftira, menfaat arayışı vb. saiklerle haberlerin saptırıldığına ve yalan haberlerin kasıtlı üretildiğine dikkat çeker. Biz bu çalışmada İbn Haldun'un metodolojisinin medyanın insanları yönlendirme ve haberleri şekillendirme işlevinin sosyolojik yorumuna taşınabilirliğini tartışmaktayız. Böylece (algı-gerçeklik diyalektiğinde) medyanın güç ve egemenlik mücadelesinin etkisini dikkate alıp İbn Haldun'un yöntemine odaklanarak bir yorum sistematiği kurmaya çalıştığımız bu metinde, temelde rivayet ve saf hakikat ilişkisi sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İbn Haldun, Temhis, Saf Hakikat, Medya, Eleştirel Haber Analizi.*

Abstract

Tamhis as a Quest for Pure Truth

Ibn Khaldun, who critically evaluates the built-in understanding of history, establishes a discipline named İlm-i Umran. He demonstrates a clear attitude, in his assessments of the importance of revealing the authenticity of historical information (narrative), about the possibility, nature and necessity of evaluating the narrative with objective criteria. Ibn Khaldun creates a concept in terms of separating his own understanding of history from traditional custom: Tamhis-u'l Habar. He completes this with a critical attitude, that is, intikad (critique). According to Ibn Khaldun, who cares about the distinction between history and fairy tale, first historical information and then the transmitters (personality

* Bu metin, 28-29 Eylül 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "III. İbn Haldun Sempozyumu: Siyaset ve İktisat Arasında Medeniyet- Uygulamalı İbn Haldunculuğa Doğru" adlı bilimsel toplantıda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. e-mail: bsevinc@ktu.edu.tr.

criticism) should be examined. According to him, this is the only criterion that will enable the transmit of knowledge of what happened through a true knowledge. Ibn Khaldun adds the analysis of power and sovereignty to the historical information (narrative) criticism, which spread throughout his work and points out that the narrative is diverted by motives such as slander, interest seeking, and that false information is intentionally produced. In this study, we discuss the possibility of adaptation of Ibn Khaldun's methodology in sociological interpretation of the media's function of directing people and shaping news. Thus, in this text, which we try to establish a system of interpretation focusing on the method of Ibn Khaldun, considering the influence of the media's struggle for power and sovereignty (in the perception-reality dialect), the relation between narration and pure truth is basically questioned.

Key Words: *Ibn Khaldun, Tamhis, Pure Truth, Media, Critical New Analysis.*

Atıf: Bayram Sevinç, "Saf Hakikat Arayışı Olarak Temhis", *KTÜİFD* 4, sy. 1 (Bahar 2017): 7-42.

Giriş

Toplumsalın anlaşılması için kendisi her zaman, araçları ise günümüzde geçmişte olduğundan çok daha önemli olan iletişim, özünde (teknik değil) kültürel ve politik bir olgudur.¹ Onun anlaşılması, üzerinde inşa edilen dünyanın düşünme biçiminin anlaşılmasıdır. Bu bağlamda günümüz dünyasında yoğun bir kabul gören Aydınlanma döneminin mirası olan rasyonellik formunun sosyolojiye yansımaları dikkate değer bir profile sahiptir. Söz gelimi diğer birçoğunun arasında özellikle Frankfurt Okulu'nun iktidar analizlerindeki rasyonelite vurgusu ve M. Foucault'nun bilgi, iktidar ve etik bağlamında tartıştığı iktidar ilişkileri analizleri dikkat çekmektedir. Foucault, kariyeri boyunca "delilik, ölüm, suç, cinsellik gibi deneyimler ile çeşitli iktidar teknolojileri arasındaki ilişkileri" analiz ettiğini belirtir.² Sonuçta o bir özne analizi arayışındadır; ama bunu yapabilmek için iktidar ilişkilerini analiz etmesi gerektiğini düşünür. Onun iktidar analizi önemlidir; çünkü o, bir yandan iktidarı insanlar arası ilişkilerde analiz ederken bir yandan da iktidarın ön şartı olarak özgürlüğü ve bir anlamda herkesin katılımını varsayarak onu tahakkümden ayırır.³ Ona göre "iktidar yalnızca 'özgür özneler' üzerine ve yalnızca onlar 'özgür oldukları sürece uygulanır.'"⁴ Dahası, "iktidar ilişkileri, toplumsal ağlar bütününde kök salmıştır."⁵ Foucault'nun analizinin ele aldığımız konu açısından önemi, iktidar ilişkileri ile hakikat oyunu arasında bir bağ kurması ve insanın kendisini bir özne olarak hakikat oyunlarına nasıl dâhil ettiğini araştırmasıdır.⁶ Onun analizine göre iktidar hep vardır ve her yeredir; bu da başkasının davranışlarını yönlendirme çabası ve ilişkisidir.⁷ Medya sosyolojisi bağlamında başkalarının davranışlarını yönlendirme çabalarının iletişim çağındaki öneminin aşikâr olduğu kanaatindeyiz.

Baudrillard'ın belirttiği gibi günümüz dünyasında artık "politik olanla toplumsal olanı birbirinden ayırabilmek" imkânsızlaşmıştır. Daha-

---

1 Éric Maigret, *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, çev. Halime Yücel, 2. Baskı (İstanbul: İletişim Yay., 2012), 20.

2 Maigret, *Medya*, 27.

3 Maigret, *Medya*, 55.

4 Maigret, *Medya*, 75.

5 Maigret, *Medya*, 79.

6 Maigret, *Medya*, 222.

7 Maigret, *Medya*, 235.

sı, bu iç içe geçişin yanı sıra politik olanın bir gösteriye dönüşmüş olması da söz konusudur.⁸ Baudrillard'ın haber ve kitle toplumu arasında kurduğu ilişki, kitlelerin haberin içeriğine karşı duyarsızlaşması bağlamında önem taşıdığı gibi haberin bilgilendirmeden çok toplumsal olanı nötralize ettiğine dikkat çekmesi de önem taşır.⁹ Esasen Baudrillard, “tüm gönderen sistemlerinin tasfiye edildiği bir simülasyon çağına” girildiğini ilan eder ki “burada bir taklit, suret ya da parodiden değil aslı yerine göstergeleri konulmuş bir gerçek, bir başka deyişle her türlü gerçek süreç yerine işlemsel ikizini koyan bir kaydırma olayında[n]” söz etmektedir, yani hipergerçeklikten.¹⁰ Ona göre çağımızın temel hastalığı gerçeğin üretimi ve yeniden üretimidir.¹¹ Bu çağda hakikat ve teknoloji arasındaki ilişki de sorunsaldır; söz gelimi o, “hakikat televizyonun kendisidir” düşüncesindedir.¹² Yani literatürde ‘medya mesajdır’ mottosuyla öne çıkan M. McLuhan’a katılır ve artık medium denen bir şey olmadığını, gerçeğin içine yayılmış ve dağılmış olduğundan onun algılanmasının imkânsız olduğunu savunur.¹³ Ele aldığımız konu açısından vurgusu, gün geçtikçe daha çok haber ve bilginin dolaşıma girmesine karşın giderek daha az anlamın üretildiği bir evrende yaşadığımızı dile getirmesidir.¹⁴ İbn Haldun’un anlatılarını ilişkilendirdiğimiz bu birkaç sosyoloğun yanı sıra sosyolojik literatüre birçok benzerlik ve farklılıkla kuramsal ve kavramsal katkı sağlayıcı olduğu kanısındayız;¹⁵ mesela onun haberlerin halk tarafından aktarımına yönelik yorumu J. Habermas’ın kitle kültürü ve kamusal alan üzerinden yaptığı analizlerle, egemenlik ve rivayet ilişkisi hakkındaki yorumu Althusser ve S. Hall başta olmak üzere ideoloji ve hegemonya analizleriyle vb. birlikte ele alınarak incelenebilir.¹⁶ Biz burada, çok boyutlu ve etkili bir

---

8 Jean Baudrillard, *Sessiz Yığınların Gölgesinde: Toplumsalın Sonu*, çev. Oğuz Adanır (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003), 22-23.

9 Baudrillard, *Sessiz*, 29.

10 Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003), 17.

11 Baudrillard, *Simülakrlar*, 48.

12 Baudrillard, *Simülakrlar*, 57.

13 Baudrillard, *Simülakrlar*, 60.

14 Baudrillard, *Simülakrlar*, 125.

15 Bk. Harry E. Barnes, “Sociology Before Comte: A Summary of Doctrines and an Introduction to the Literature,” *American Journal of Sociology* 23, sy. 2 (1917): 174-247.

16 Bk. Nick Stevenson, *Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*, çev. G. Orhon ve B. E. Aksoy (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008), 66-128; David Holmes, *Communication*

ilim adamı olan İbn Haldun'un¹⁷ öncü analizi olan temhisin¹⁸ (التمحيص) yani yöntembiliminin ana unsuru olarak saflaştırma yoluyla hakikat arayışının sosyolojiye taşınabilirliğini ve operasyonel kılınabilirliğini vurgulayacağız. İbn Haldun, tarih ve haber (geçmişten aktarım; haber-ahbar) arasında bir ilişki kurmuştur ki bu ilişki, tarihsel sosyoloji için önem taşıyan bir bağıntıdır. Öte yandan medya sosyolojisi günün analizini hedefleyen bir disiplin olarak öncelikle (tarihsel oluşum sistematliğini de dikkate alarak) güncel söylemler üzerinden bilgi üretmektedir ki bu bağlamda temhis, çağdaş dünyanın söylemlerinin analizi için uygun bir set sunmaktadır.

I. Temhisu'l-haber ve'l- intikad (تمحيص الخبر و الانتقاد)

Birçok bilim dalı için olduğu gibi sosyoloji için de mübeşşir olarak önem taşıyan bir düşünür olan İbn Haldun,¹⁹ tarihsel olayların analizinde tümleyici iki tutum ve yöntem ortaya koymuştur: İlki, bir şeyin özünü, aslını, halis cevherini ortaya çıkarmayı ifade eden *temhis* kelimesinin kavramsallaştırılmasıyla beliren bir tutumu; ikincisi de görülen, duyulan ve okunan herhangi bir haberin (metnin) eleştirel değerlendirilmesini gerektiren bir tutumu (*tenkid*) ifade etmektedir. Onun hakikati arama ve eleştirel tutum önerilerinin günümüz dünyasının nitelikleri (özellikle modernleşmenin etkisiyle oluşan görsel kültürün gerçeklikle ilişkisi) dikkate alındığında bir medya sosyolojisi için önemli ve öncü (mübeşşir) yöntembilimsel katkılar olduğu kanaatindeyiz.²⁰ Kendisi bir öncü olarak

---

Theory: Media, Technology, Society (London-California: SAGE Publications, 2005), 20-43.

17 Lawrence Rosen, "Theorizing from within: Ibn Khaldun and His Political Culture," *Contemporary Sociology* 34, sy. 6 (2005): 596.

18 İngilizce tercümesinde haberin (çoğulu ahbar) karşılığı olarak "historical information" ifadesi tercih edilmiştir. Haberlerdeki yalan ise "untruth" sıfatıyla karşılanmıştır. Bk. İbn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, çev. Franz Rosenthal, (London: Routledge and Kegan Paul, 1958), 5-7; İbn Haldun, *el-Mukaddime*, tahkik Abdüsselam Şeddadi (Dârülbeyzâ: Beytü'l-Fünun ve'l-Ulum ve'l-Adab, 2005), 27.

19 "İbn Haldun'un önemine sosyologlarca da işaret edilmiş; A. Ferreire (1896), Ludwig Gumplowicz (1898), Stefano Colosio (1914), Rene Maunier (1912) ve T. Hussain (1918) gibi sosyologlar İbn Haldun'u 'sosyoloji'nin habercisi, öncüsü, ilk sosyolog ve benzeri şekillerde sıfatlandırmışlardır. Düşünür; tarih sosyolojisinin, sosyal morfolojinin, genel sosyolojinin ve siyaset sosyolojisinin öncüsü niteliğinde görülebilmektedir." Ümit Hassan, *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, 5. Baskı (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2011), 27.

20 İbn Haldun'un genel metodolojisi için bk. Zaid Ahmad, *The Epistemology of Ibn Khaldun* (London: Routledge Curzon, 2003).

görüldüğü gibi kendisinden önceki düşünürlerin de ona öncülüğüne dair yorumlar da vardır ki konu bağlamında bakıldığında İbn Haldun “kritik metodu açısından Thukydides’e benzetilir ve tümevarımsal metoda gerekli önem veriş, veri toplamadaki titizliği ile dikkate değer bulunur.”²¹ Dönemi, İslam dünyasında bunalımların baş gösterdiği bir zaman dilimidir ki bu dönemde ortaya koyduğu kayda değer bilimsel ve düşünsel çaba, onu müstesna bir yere taşımaktadır.²² Kendi dönemini aşan ve modern algıya hitap eden boyutları, geç de olsa Batı dünyasının dikkatini çekmesini sağlamıştır²³ ki gözleme (müşahede) dayanan metodu, günümüz sosyal bilimleri için vazgeçilmez bir öneridir.²⁴

İbn Haldun, kendi kuramsal yaklaşımını tarihi eleştirel bir tutumla ele alarak inşa eder.²⁵ Bu bağlamda bir derinlik arayışında olan İbn Haldun, tarihin zahire (dış görünüşe) indirgenmesine şiddetle karşı çıkar; bu tür bir indirgemeciliğin âlim ve cahili eşit düzeyde bir tarihçi yapacak ölçüde sorunlu olduğunu vurgular. Dahası, böyle bir tarih anlayışının bir boş vakit geçirme aracı olarak halk tarafından kullanıldığını dikkate sunar. Bu indirgemeci yaklaşım, tarihteki olay, fail ve durumların bilgisinin yüzeysel aktarımı ve eleştirellikten uzak olduğu için gelişigüzel sohbet konusu olabilmektedir; Fakat bâtın (iç yüz) itibarıyla tarih, asil ve hikmette soylu bir ilimdir ve hikmet grubunu teşkil eden ilimlerden; çünkü bu tarih, “düşünmek, hakikati araştırmak ve olan şeylerin (vekâyiin) sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olan şeylerin ilkeleri incedir, hâdiselerin keyfiyet ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir.”²⁶ İlk tutum, tarihsel olayların aktarımından gelişigüzel ve uydurma eklemelere açık bir profil çizerken ikincisi hikmet odaklı bir yaklaşım olarak olayların özüne temas etme arzusunda olan bir profil çizmektedir. Son noktada onun arayışı, 14.

21 Hassan, *İbn Haldun*, 30; Ayrıca bk. Alex Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, çev. Yasemin Tezgiden, 6. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 32-35.

22 Ünver Günay, “İslâm Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)”, *A.Ü.İ.F.D.*, 6 (1986): 66-67; krş. Ünver Günay, “Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları”, *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, (2002): 15.

23 Hilmi Ziya Ülken, *İçtimai Doktrinler Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941), 36.

24 Ülken, *İçtimai Doktrinler*, 38.

25 Allen J. Fromherz, *Ibn Khaldun: Life and Times* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010), 114.

26 İbn Haldun, *Mukaddime I-II*, çev. ve hzl. Süleyman Uludağ, 8. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), I, 158.

yy'a kadar gelen tarih anlayışının "mümkün merteye bitaraf" bir tutuma dönüştürülmesi, tabiat ve toplumun buna göre incelenmesidir.²⁷ Esasen İbn Haldun iki yönlüdür; ilkinde Mes'udî gibi geleneksel tarih anlayışının yaptığını uygular ve hikâyeler aktarır, ikincisinde yeni bir kuramsal yaklaşım sunan eleştirel İbn Haldun vardır; bu, onun orijinal ve ilkini de kendine has kılan cephesidir.²⁸ Çağdaşlarının onun tavrı karşısında karmaşık duygulara kapılmış olma ihtimali olsa da o gelenekten kopmayı tercih eden bir yaklaşım sunar ve bununla geleneksel tarihçiliği yeniden şekillendirir.²⁹

Ona göre olayların bilgisi bir kez uydurma eklemelere maruz kaldığında ikincil halkada gelen rivayet zinciri var olanı doğru bir aktarım olarak kabul edip tekrarladığı için sonraki döngüler de bu ilk bozucu profilin tutumu dolayısıyla yanlış biçimlenecektir. Bu bağlamda İbn Haldun, özellikle olay ve koşulların (vakaların ve ahvâlin) nedensellik içinde değerlendirilmemesini bir kusur olarak görür ve vurgular. Bu nedenle zahirî tutum sahibi olan asalaklar "saçma rivayetleri terk ve reddetmediler. İmdi (onlarda) tahkik azdır, ayıklama ciheti ekseriya cılızdır, hata ve vehim haberlerin soydaşdır, hemen onlara bulaşır. İnsanoğlundaki taklid köklü ve irsîdir."³⁰ İbn Haldun'un, Gabriel Tarde'in meşhur taklid kuramını andıran öncü yaklaşımında insanların derin ve doğuştan bir taklid sistematiğine sahip olduğunu vurgulaması, bilgin ve bilim adamının gündelik yaşamı biçimlendiren dominant faktörlerden taklide yenik düşmemesine yönelik bir ihtardır. Sonraki analizlerimizde vurgulanacağı gibi, bu tür bir indirgemecilikten hakikat merkezli akıl ve fikir üzerinden inşa olan bir tutumla baş edilebileceği önerisi söz konusudur. Böylece olayların bilgisinin olduğu gibi aktarılması ile eleştirel bir değerlendirmeden sonra ayıklamayla aktarma arasında önemli bir fark ortaya konmaktadır. Her ne kadar Osmanlı düşünürlerince geç keşfedildiği düşüncesi yaygın bir şekilde dile

27 Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İbni Haldun* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940), 24.

28 Süleyman Uludağ, *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 37.

29 Franz Rosenthal, "Ibn Khaldun in his Time," *Ibn Khaldun and Islamic Ideology* içinde (14-26), ed. Bruce B. Lawrence, (Leiden: E. J. Brill, 1984): 19. İbn Haldun'un rivayetleri bugün de tarihsel verilerle karşılaştırılmaktadır; örnek için bk. Ralph A. Austen ve Jan Jansen, "History, Oral Transmission and Structure in Ibn Khaldun's Chronology of Mali Rulers," *History in Africa* 23 (1996).

30 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 158.

getirilse de³¹ denilebilir ki İbn Haldun'un zahiri dikkate alan bu nakilciliğe karşı tutumu, Osmanlı bilgin ve düşünürlerinde yorumcu ve genellemele- re varan bir tarih anlayışının oluşumunda etkili olmuştur.³²

Sosyal olayları ele alırken “sebeup ve müsebbib” bağılılıkları arayan ve tarihte ‘intikad’ (kritik) yolunu izleyen”³³ İbn Haldun, bir tarih felsefesinden yola çıkar; ama ayrıca toplumsalın geniş bir analizini sunar. Dönemin geniş kapsamlı kullanımı dikkate alındığında hikmet kavramını merkeze alması ve felsefi bir derinlikle olay ve olguların ele alınmasını dile getirmesi, eleştirel tutumun da buradan inşa olabileceği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda eleştirel söylem, özellikle haberi aktaracak kişiden yola çıkılarak inşa olduğunda kişinin yaklaşımının bazı ölçütlere dayanması gerektiği anlamına gelir. Böylece temel ölçüt, “basiret sahibi olan tenkitçinin bizzat kendisidir.” Bu temel ölçütün mümkünlüğünü ise halleri itibariyle umranın birtakım tabiatlarının var olmasına bağlıdır; haberler bu tabiata bağlı olarak doğru veya yanlış olarak değerlendirilir. Her haber (rivayet) ve metin bu tabiata bağlı olarak değerlendirilir.³⁴ İbn Haldun, söz konusu eleştirel tutuma sahip olmayan (yani zahire bakan) tarihçileri taklitçi olarak tanımlar ve kendilerinden önceki tarihçilerin haberlerini bahsedilen umranın tabiatını (yani olayların koşullarını, ortamını ve gelişim doğalarını) dikkate almadan aktardıkları için onları ciddi bir şekilde eleştirir. Söz konusu kolaycı yaklaşımın getirdiği gaflet, onların mevcut rivayetleri bir sıralamaya tabi tutup olduğu gibi aktarmalarına neden olur. Bu ise olay ve olguların doğasına nüfuz edecek bir derinlikten uzaklaşma anlamına gelir ki bu da ilmin istediğinin karşı yakasında bir duruştur. Meselâ bir devletin hikâyesi anlatılacaksa söz konusu zahirci yaklaşım onun hakkındaki rivayetleri sıralayıp olduğu gibi aktarmaktadır. Oysa İbn Haldun'un önerdiği eleştirel ve derinlikli yaklaşım, hikâyesi aktarılacak devletin kuruluş, yükselme ve duraklama koşul ve nedenlerini dile getiren bir yaklaşımdır.³⁵ İbn Haldun, kendi eserinin “yetişen ve ortaya çıkan muhtelif nesillerin hallerini örten perdeyi” kaldıran bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtir. Bu da rivayet ve incelemenin esaslarını

31 Robert Simon, *Ibn Khaldun: History as Science and the Patrimonial Empire*, ed. György Hazai (Budapeşte: Akademia Kiado, 2002), 22.

32 Ejder Okumuş, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 158.

33 Hassan, *İbn Haldun*, 46.

34 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 159.

35 İbn Haldun *Mukaddime*, I, 160.

belirten ve ona dayanan tutumla inşa olur.³⁶ Togan'a göre İbn Haldun'un metodolojisi iki ana unsurdan oluşur: (a) Temhis al-axbar, "yani kaynakların tenkidiki bu yolla hak bâtıldan ve doğru da yalandan ayırılmış ve haberlerin hakikate uygunluğu tesbit ve te'kid edilmiş olsun" ve (b) "Ta'lil al-vaqayi', yani hâdiseler arasında illi (sebebe ve müsebbebe bakımından) münasebetlerin tesbiti, ki bu yolla bu hâdiselerin zuhur keyfiyeti, olayların biri diğerini ta'kîb ederek kovalamaları tebarüz ettirilmiş olsun."³⁷

Kendi döneminde temel sosyal ilim dalı tarih olan ve kendisi de bu alanda incelemelerde bulunan³⁸ İbn Haldun, hakikat arayışını yani umranın tabiatına dayanan olay ve olgu anlatım ve incelemesini sunabilmek için özgün bir yöntem icat ettiğini belirtir. Bu yöntemle eserinde "umranın ve medenileşmenin hallerini, zatî arazlardan olmak üzere insan topluluklarına arız olan hususları" açıkladığını dile getirir. Bu yaklaşım, okuyucuya olayların illet ve sebeplerini sunacak, dahası ona taklitçilikten uzaklaşacak bir tutum kazandıracaktır.³⁹ Böylece İbn Haldun, varlık ve olayların hikâyesini değişme ve gelişme kanun(araz) ve koşulları (ahval) dikkate alınarak anlaşılması için bir eleştirel felsefi yöntem önerisinde bulunur ve bu önerisini de bir mukaddime ve üç kitap üzerinden projelendirir. Sosyolojik bağlamda sosyal olayların ve toplumsalın doğasına nüfuz etmeyi arzulayan ve öneren bu yaklaşım, güncelliğini koruyan bir nesnellik arayışıdır. İbn Haldun'un tarih üzerinden sergilediği bu yaklaşımın günümüz dünyasında kuşatıcı profiliyle medyaya uygulanması, sosyolojik ilginin başat meselelerinden biridir.⁴⁰

İbn Haldun'un seyahatlerle tamamladığı olay bilgisi, saha araştırmalarına önem veren sosyoloji için uygun bir tutum olduğu gibi olayları genel sebep ve illetlerden özel olay ve haberlere yönelen bir yöntemle ele alması da sosyolojik tahayyül (imgelem) için uygun bir tutumdur. Hikmet ve yaşamışlıklar arasında kurduğu bağ, toplumsalın analizinde önemli bir örüntü sunmaktadır. Onun devlet-millet ayırımından izzet-zillet izahı-

36 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 161.

37 Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, 3. Baskı (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 159-160.

38 Hamide Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi: Sosyoloji Açısından Hukuk (Konu, Problemler ve Öncüler)*, 3. Baskı (AÜHF Yayınları, 1969), I, 328.

39 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 161.

40 Medya etkisinin örnek bir incelemesi için bk. Edward W. Said, *Medyada İslam: Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?*, çev. Aysun Babacan (İstanbul: Metis Yayınları, 2008), 24, 27, 52 vd.

na kadar ortaya koyduğu kavramsal çerçeve, Weber'in tipolojik üretimlerini andıran bir toplumsal anlama kavram teçizatını da sunmaktadır. Dahası, sosyolojinin güncel tercihlerinden olan (Giddens ve diğer birçok önde gelen sosyoloğun analizlerindeki belirgin yönelim) refleksivite (dönüşlülük) ilkesi ve eleştirel tutumun kendisi için geçerliliğini dile getirmesi (bilginlerin hoşgörüsüyle değil tenkitle eserine yaklaşımlarını talep eder) de toplumsalın bilgisi için öykünme düzeyinde bir duruştur.⁴¹ Spekülatif olmayan ve uygulama odaklı⁴² nitelikli bir metodu benimseyen İbn Haldun, toplumsal olayların araştırılması için uygun bir set sunmaktadır. Metodunun kaynağındaki realizm ve deneyimler, anlatım ve yorum sistematığının sosyolojik önemini güçlendirmektedir.⁴³ Onun sosyolojik analiz için önem taşıyan inşalarını değerlendiren H.E. Barnes ve H. Becker, katkısını şöyle özetlemektedir:

“İbn Haldun öncelikle tarihyografi'yi (historiography) kritik bir şekilde ele almış, Sünnî geleneğin tarih yazısındaki noksanlıkları değerlendirmiş ve ondan sonra doğrudan Tarih'in kendisine bakmıştır. Tarih'in dışsal ve içsel görünümleri kavranmış ve böylece bir tanımlı yapılmıştır. Çeşitli yer ve zamanlardaki toplumlarda geçerli olanları arızı olan olaylardan ayıklayabilmek için İbn Haldun yeni bir yaklaşıma başvurmuştur. Mantıksal-gözlemci karakterdeki yaklaşımı eserin tamamında izlenebilmektedir... Ekonomik, sosyal (fakat anakronik bir “sosyolog” olarak değil) ve psikolojik faktörler aracılığıyla insanın bir “état social”de yaşayışı incelenmektedir. Bu sosyal hayat iki diyalektik biçimlenmeyle kendini gösterir: Göçebe ve yerleşik hayat. Bütün evrende anlamlı “configuration” vardır, toplumda da böyledir. “Tesadüf, “gizli sebeplerden başka bir şey değildir. Bu temel görüşü İbn Haldun'u tarihî bir determinizme götürmektedir.”⁴⁴

41 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 162.

42 Burada dikkat edilmesi gereken ayrımlardan biri şudur ki “İbn Haldun, toplumun durumunu incelemek için gerekli olan verilerin toplanması ve tertiplenmesinin ampirik bir metodu lüzumlu kıldığına inanır, fakat ampirist değildir; şeylerin mahiyet ve sebeplerinin zihnî inşaalar olduğuna ve ontolojik temelleri bulunmadığına inanmaz.” Hassan, *İbn Haldun*, 58. Muhsin Mahdi'nin Hassan tarafından aktarılan bu uyarısı, pozitivizm, pragmatizm ve determinizm bağlamında da ortaya konulmuştur (bk. agy.). Aynı konuda sorgulamalarda bulunan E.I.J. Rosenthal, “İbn Haldun'un 'yeni bilim'indeki açık empirizmi, onun gelenekçiliğiyle yan yanadır” ifadesiyle, katı empirizm tanımlamasına karşı durmaktadır. Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 125.

43 Hassan, *İbn Haldun*, 51; Ülker Gürkan, “Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun”, *AUHF Dergisi* 24, sy. 1-4 (1967): 223.

44 Hassan, *İbn Haldun*, 54-55.

Temhisin önemli edimlerinden biri, farklı kaynaklardan beslenen bir yaklaşımı benimsemektir. İbn Haldun, eserini yazmadan önce birçok bilgi sahasına başvuran biri olarak⁴⁵ umranın kuşatıcı bir yorumu peşindedir. “Tarih birçok kaynaklara, çeşit çeşit bilgilere, sahibini hakka ulaştıran, hata ve sürçmelerden çekip çeviren güzel bir düşünceye ve kararlılığa muhtaçtır” ifadesinde İbn Haldun, temhisin birçok boyutunu dile getirir: Bunlardan biri, tarihe yardımcı bilimler olarak da yorumlanan “çeşit çeşit bilgiler”dir. Tarihin bu durumunu sosyolojiye taşıdığımızda toplumsal herhangi bir haberin çokboyutluluğunun anlaşılması ve doğru yorumlanması için bazı temel bilgilere ihtiyaç duyulduğu kolaylıkla söylenebilir. Öte yandan İbn Haldun, bir haberin birden çok kaynaktan alınması bağlamında bir çaprazlama, kontrol sistematığı önerisinde bulunduğu ve manipülasyonlardan kurtulma ve eksik (ki her haber bir parça eksik kalabilir) kısımların tamamlama imkânını önermiş olmaktadır. Bütüncül ve doğru bir yaklaşım birden çok kaynak (hatta interdisipliner bir yaklaşım⁴⁶) eşliğinde tarihsel haberlerin safsata ve hatalardan temizlenmesini önerir. Onun son noktada güzel düşünme ve kararlı bir tutumun varlığının gerekliliği, temhis ve hakikat (hikmet) arasındaki bağ açısından önemli bir vurgudur; sosyolojik ifadesiyle haber, insan ve toplumun doğru bilgisine ulaştıracak bir bildirme olmalı ve birey, onu temhisle doğru konumlandırıp değerlendirmeli ve yorumlamalıdır.⁴⁷

Temhisi tarihsel haberlere uygulayan İbn Haldun, bilgilerin ilk olarak “zayıf ve sağlam demeyip sadece nakle itimat etmeleri, bunları asıllarıyla karşılaştırmamaları, benzerleriyle mukayese etmemeleri, hikmeti ölçü olarak oluşumların tabiatlarını kavramak suretiyle haberlerde muhakeme ve basireti hakem kılmamaları, bunları dikkate almadan” konuyu ele almaları nedeniyle hataya düştüklerini vurgular.⁴⁸ “An maziye suyun suya benzemesinden çok benzer” ilkesini benimseyen İbn Haldun, İsrailoğullarının Hz. Musa döneminde 600 bin olarak nakledilen ordularının coğrafi, demografik ve askeri tahlilini yapar ve bu rakamın şimdiki zamandaki imkânsızlığından geçmişteki imkânsızlığını ortaya koyar.⁴⁹ Dolayısıyla-

45 Ülken ve Fındıkoğlu, *İbni Haldun*, 15.

46 Bk. Abdullah Duman, “İbn Haldun’a Göre Haberlere Yalan Karışma Sebepleri ve Bunları Ortaya Çıkarma Metotları”, *EKEV Akademi Dergisi* 14, sy. 42 (2010): 174.

47 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 165.

48 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 165.

49 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 166.

la mümkünlük düzeyini, doğa ve toplumsalın temel işleme sistematığının genel ve soyut ilkelerinden yola çıkılarak ele almakta ve süreğen geçerliliği olan ilkelerden yola çıkılarak analizler yapmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, İbn Haldun'un genel ve soyut anlatıma dâhil edilebilecek süreğen ilkeler bağlamında dikey bir zaman algısından analiz yaptığıdır. İbn Haldun, aklın kabul ettiği ilke ve koşulların günümüzdeki formundan geçmiş ve gelecek için çıkarımlar önermesi, onun çok önem verdiği tarihi masaldan ayırma yani rivayetlerin doğru ve yanlış olanlarını temhis edebilme çabasının bir ürünüdür. Mesela insan doğasının demografik ilkelerine dayanan İbn Haldun, İsrailoğullarının nüfus artışının Hz. Musa ile Hz. Yakup arasında dört batın (nesil) olduğu bilgisine dayanılarak (Tevrat'ın aktarımıdır: Musa-İmran-Yaşur-Kâhet-Lavî-Yakub) doğal imkânsızlık üzerinden veya bu güçte bir ordunun gücüne denk bir şekilde yayılan ülkenin yokluğundan vb. yola çıkarak rivayetin eleştirel analizini yapar ve gayri mümkünlüğünü dile getirir [yani 70 kişinin 220 yılda bu kadar bir nüfusa ulaşması imkânsızdır, akla uzaktır; bir diğer rivayete bakılırsa 11 batında, yani Hz. Süleyman'dan itibaren, bu sayıya ulaşamaz].⁵⁰ Esasen İbn Haldun burada bir başka analitik yaklaşım sergiler ve "avam tarzı hurafelere" değil yazılı kaynaklara dayanılarak (Hz. Süleyman'ın 12 bin askeri olduğu yazılır) analiz yapılmasını, yani güvenilirlik düzeyi karşılaştırmasının gerekliliğini ve hiyerarşinin üstünden tercihler yapılmasının lüzumunu edimselleştirir. Belirtmek gerekir ki İbn Haldun analizlerinde genel kanun ve ilkelere ulaşma ve onlar üzerinden akla uygun açıklamalar getirme çabasıdadır; öne sürülecek istisnalar onun için ölçüt değildir.⁵¹ İbn Haldun, yazılı belge ve kaynaklar üzerinden temhise ayrı bir önem verir ve buna yönelik örnekler zinciri sunar.⁵²

İbn Haldun'un analizlerinin bir 'tutum problematiği' üzerine inşa edildiği ve sıradan insana kolay gelen eğilimin masal ve uydurmalara açık bir tarih anlatımı olduğu iddiası dikkat çekmektedir. Dolayısıyla burada önemle sunulan tutum, bir tercih olarak inşa edilmesi gereken yaklaşımı temsil etmektedir. Vehim ve yanılığın içermeyen ve varlık ve olayların tabiatlarının bilgisine (hikmet) sahip bir yaklaşımın tercih edilmesi, tüm toplumsal incelemelerde vazgeçilmez bir ölçüt olarak sunulmaktadır. İbn

---

50 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 167.

51 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 168.

52 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 169.

Haldun bu yorumunu elitist bir bakışla değil halk arasında yaygın birçok tarihsel haberi yazılı kaynaklara ve varlık ve olayların kanun, ilke ve koşullarına dayanan analizle ortaya koymaktadır. Meselâ halk arasında yüzlerce kilometrelik bir mesafenin büyük bir ordu tarafından kat edildiği dile getirilirken onun iktisadî ilkeler bağlamında analizinin yapılmasını önerir ve kendisi de bir örnek sunarak halk anlatımlarının mübalağalı profilini ortaya koyar.⁵³ İbn Haldun bir örnek üzerinden haber algısı için okuyucusuna şu öneride bulunur: “Bu hususta sana anlatılanlara güvenme, verilen haberler üzerinde düşün, bu haberleri sıhhatli kanunlarla ölç-biç ki, onları en güzel şekilde teşhis etmiş olasın.”⁵⁴

İbn Haldun, varlık ve olayların doğasını ölçüt olarak aldığı minvalde insan için de karakter (ve yaşantı) yoluyla ortaya konan tabiatın ölçü alınmasına yönelik analizleri vardır. Mesela Harun Reşid dönemi için anlatılan bir rivayeti karakter analizleri üzerinden tetkik eder ve onun düzmece olduğunu tespit eder.⁵⁵ Dahası, sınıfsal sınırları da dikkate alındığı görülen İbn Haldun, toplumsal yapının sınırlarını da rivayetlerin mümkünlüğü bağlamında işlevsel kılar (azatlı bir köle ile eşraftan birinin evliliğinin yapısal kısıtlarını ortaya koyar). Elbette bu tür kişisel olaylar üzerinden bir savaş anlatısına karşı çıkan İbn Haldun, iktisadî ve siyasî sebeplerden (vergi vb.) dolayı çıkan bir savaşın doğru analiz edilmesi gerektiğini ortaya koyar.⁵⁶ Sosyolojik anlamda bu tür bir rivayet olgusu, güncel haberler ve yakın bir dönemin yanlış anlatısı bağlamında söz konusu olabilir ki bu da İbn Haldun’un olay ve olguların söylentilerin ötesinde temel faktörler üzerinden analiz edilmesi gerektiği uyarısının dikkate alınmasının ne düzeyde önem taşıdığına işaret eder.

İbn Haldun, haberlerin yayılmasında hafızanın yanıltıcı veya biçimlendirici etkisini dikkate alır. Buna göre Şii fırkalardan olan Ahbarîyyun’un topladığı haberleri naklederken hafızada kalan kısmına dayandıklarını ifade eden İbn Haldun, hem işitme kısmındaki eksikliklere hem de işitilenin aktarılmasındaki eksikliklere dikkate edilmesi gerektiğini yani haberin insan tarafından taşınmasındaki biçimlendirici faktörlere önem verilmesi gerektiğini savunmaktadır. İbn Haldun, bir toplumsal ve siyasal

53 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 171.

54 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 172.

55 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 173.

56 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 174.

sistemin keyfilikten ve yolsuzluktan uzaklık ve adalet gibi nitelikli faktörler üzerine inşa olduğunda söylemlerin de halis altın ve saf gümüş gibi nitelikli olacağını savunur.⁵⁷

İbn Haldun, haber kritiğine, eserinin geneline yayılan güç ve egemenlik analizlerini de ekler ve iftira, menfaat arayışı gibi saiklerle haberlerin doğruluğundan saptırılması veya yalan haberlerin kasıtlı üretimi gibi edimlerin varlığına dikkat çeker. Belli gruplar hakkında (siyasal, mezhepsel vb.) farklılıkları nedeniyle üretilen haberlerin taraflı oluşuna dikkat çeken İbn Haldun, egemenlik mücadelesinin söylem üretimindeki önemine dikkat çekmektedir; düşman aleyhte söylem üretir ve bu söylem gerçeğin çarpıtılması olabildiği gibi ona tamamen aykırı da olabilir.⁵⁸ İktidar mücadelesinde menfaat temini için işe yarar görülen dedikodulara kulak verildiği yorumunu Abbasiler üzerinden örneklendiren İbn Haldun, kesin bilgidен ayrılıp zan ve dedikoduya yönelmenin yanlışlığını tarih üzerinden analiz eder. Özellikle iktidar mücadelesi bağlamında İdrisîlerin nesline ta'an edilmesini (yerilmesini, çekiştirilmesini) haset duygusuna bağlayan İbn Haldun, haber yayanların hem güvenilir gruplara intisap ettikleri hem de güvenilir tarihçilere dayandıkları iddiasını ortaya attıklarını dile getirir.⁵⁹ Keane'nin⁶⁰ belirttiği gibi, siyasette yalan söylemenin demokratik rejimlerin özelliklerinden biri olduğu iddiası, günümüzde yaygın bir anlatıdır. Böylece bilinçli bir imaj veya iktidar ilişkisi üretiminde haberlerin etkisine dikkat çeken İbn Haldun'un uyarısının önemslenmesi gerektiğini ifade etmek istiyoruz.

İbn Haldun, geniş bir hata yelpazesini ele alarak ortaya koyduğu analizlerini 'kim hata yapar?' sorusuyla bütünleştirir; buna göre sıradan rivayetçilerin, bilinçli yanlış rivayet üretenlerin vb. yanı sıra çok güvenilir âlimler ve hafızası güçlü tarihçiler de bu hatalara düşmüşlerdir. "Kıyastan gafil olan ve zayıf düşüncelere sahip bulunan herkesin fikri onlara takılmış, bu haberleri onlardan nakletmişler, aynı şekilde hiç araştırmadan ve üzerinde düşünmeden kabul etmişlerdir. Bu şekilde bu haberler onlar tarafından hıfz ve ezber edilmiş rivayetlere derc edilmiş oldu." Sonuçta

---

57 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 183.

58 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 184.

59 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 186.

60 John Keane, *Medya ve Demokrasi*, çev. Haluk Şahin, 2. Baskı (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993), 99.

doğru ve yanlışın birbirine karıştığı bir tarih ve anlatı ortaya çıkmış ve onu okuyanın da gerçeği batıla karıştırması sonucuyla birlikte bu durum, artık tarihin halk tarafından anlatılan masallar durumuna geldiğini gösterir; tarih, halkın masalları ve malı olur.⁶¹ Dolayısıyla masaldan uzaklaşan bir olay ve olgu anlatımı için kıyas, güçlü ve felsefi bir düşünce, haberleri araştırma ve onlar üzerinde düşünme tutumu ve onları olduğu gibi kabul etmeme eleştirel duruşu gereklidir. Bu eleştirel derinlik, gerçeğin bilgisini, yani hakikati sunacaktır.

İlim adamı, hakikatin bilgisini olay ve olguların anlatısından çıkarabilmek için “siyasetin kaidelerini ve varlıkların tabiatlarını bilmeye muhtaçtır.”⁶² Mevcut durum ve geçmiş arasındaki benzerlik ve farklılıkların bilinmesi gerekir ki bu da geçmişin yaşam alanında bulunun ahlak, gelenek vb. bütün olgularının ve koşullarının bilinmesini gerekli kılmaktadır. Özünde bir haberi oluşturan bütün artalanın bilinmesi gerekir. Haber hakkında kuşatıcı bilgi, onun eldeki kaide ve esaslara vurularak temhis edilmesini sağlayacaktır. “Şayet onlara uygun ise, kaide ve usulün gereğine göre cereyan etmişse, haber doğrudur; aksi halde haber çürüktür, böyle haberlere ihtiyaç yoktur” (agy.). Görüldüğü gibi, İbn Haldun temhis için iki koşul ortaya koyar: Birincisi haber hakkında gerekli bütün bilgilerin bilinmesi, ikincisi onu ilgilendiren kaide ve esaslara uygunluğunun tespiti. Böylece tarih, masaldan ayrılmış olacaktır. Buraya kadarki aktarımlarımızda beliren kanun, ilke ve esaslara yapılan vurgu, İbn Haldun’un statik bir tarih yorumu yaptığı anlamında alınmamalıdır. Bilakis o, tarihin hem statik hem de dinamik boyutlardan ele alınması gerektiğini, bazı şeylerin doğasının devamlılığını ve sosyal değişimin de olağanlığını dikkatlere sunmaktadır. Kendi deyimiyle, “çağların değişmesi ve günlerin geçmesi ile millet ve kavimlerin hallerinin de değişeceği hususunun dikkatten kaçması tarihte vaki olan (ve gözden kaçan) gizi hatalardandır. Bu husus son derece gizili olan bir hastalıktır.”⁶³ Buna dikkat çeken İbn Haldun, siyasal sistem ve din gibi unsurların değişimiyle birlikte değişen yaşam tarzlarının ve örgütlenme biçimlerinin örneklerini dile getirir (agy.). İbn Haldun, “ahvâl toptan tebeddül edince, halk da kökten tebeddül, âlem baştanbaşa tahavvül etmiş gibi oldu. Sanki yeni bir halk, taze bir oluş ve önce var ol-

61 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 189.

62 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 189.

63 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 190.

mayan bir âlem meydana gelmişti” sözleriyle değişimin ne kadar önemli olduğunu vurgular.⁶⁴

İbn Haldun, haberleri temhise tabi tutup doğru habere ulaşan eleştirel ve derinlikli bir görüş sahibi kişi (basir) tanımını ortaya koymakta ve onun batınî (öze bakan) tarih yönteminin umranın hakikatleriyle birlikte olay ve olguların bilgisine ulaşma potansiyelini uzun uzun analiz eder. Onun ana vurgusu, haber ve gerçeklik arasındaki sarmalda doğru anlatının bulunmasında temel farklılaştırıcı faktörün yöntem olduğudur. Buna göre derin görüş ve eleştirel tutum sahibi biri, her haberi (isterse doğru kabul edilmiş ve anlatılagelmiş olsun) işittiğinde onu belirli ilkeler ve esaslar ışığında tenkit, tahkik, tenkih ve sonuçta temhise tabi tutar.⁶⁵ Bu nedenle İbn Haldun, yöntembilimsel analizi hem önceler, hem vurgular hem de uygular. Onun bütün çabası olayların görüldüğü ve işitildiği gibi gerçeklikle uygun bir söyleme sahip olduğu ön kabulünün getirdiği yöntembilimsel hatayı izale etmektir. Bu tür bir tutumun hikmet üzerinden inşa edildiğini, dolayısıyla felsefi bir derinliğin bir diğer ifadeyle doğru düşünme ve eşyanın tabiatının bilgisinin eşliğinde haber analizinin gerekliliğini öne sürdüğü kanaatindeyiz. Özetle İbn Haldun, temhis sistematüğünü şu tekniklere dayandırır: Tahkik ve tenkih, birden çok kaynakla ve interdisipliner çalışma, belgelere önem verme, olayların şahitliğı ve hallerin ortaya koyduğı deliller, mukayese, derin görüşlülük, tenkit.⁶⁶ Onun çok boyutlu yazım ve düşünme biçimi, birçok bilim dalı ile ilişkilendirilmesine ve farklı konumlarda tanımlanması neden olmuştur.⁶⁷

Temel hedefi, bir ilim olan tarihe ölçütler, kıstaslar kazandırmak olan⁶⁸ “İbn Haldun, kaynakları bilimsel eleştirilerden geçirdikten sonra elde ettiğı verileri somut gözlemleriyle sentezleştirerek metodunu ve toplum-siyaset teorisini kurmuştur.”⁶⁹ Onun farkı, kendisinden önceki eğilimlere muhalif olayları kavrama ve olaylar arası ilişkiler kurma biçimi-

---

64 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 196.

65 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 209; Duman, “İbn Haldun’a Göre”, 173.

66 Duman, “İbn Haldun’a Göre”, 172-183.

67 Sefer Yavuz, “İlm-i Umran’ın Konusu ve Yöntemi Üzerine Bir Literatür Analizi”, *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013); Roy Jackson, *İslam’da 50 Önemli İsim*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 144-148.

68 Togan, *Tarihte Usul*, 168.

69 Hassan, *İbn Haldun*, 125.

midir⁷⁰ ki bu, onu metodolojik farklılığa taşıyacaktır:

“Tabiatıyla, sosyal düşünce insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak olayların “olay” olarak ele alınıp bunların sosyal-siyasal mahiyetlerinin sistematik analizi İbn Haldun ile başlamaktadır. İbn Haldun’dan önce toplumların incelenmesinde, çeşitli “ilim”lerin ve düşünürlerin sosyolojik nitelikte fakat sistematik olmayan gözlem ve genellemelerine rastlanır. İbn Haldun, değişimin evrenselliğini, tarihin kesintisizliğini-sürekliliğini, insan topluluklarının dinamik ve değişken karakterini gözlediği için, kendisinden önceki tarihçileri izlememiştir.”⁷¹

Son tahlilde, tenkitçi (eleştirel), objektif, gerçeklere dayanan düşünce biçimiyle öne çıkan İbn Haldun, özellikle bu konularda zayıflığın yaşandığı bir dönemde hayati bir metodolojik öneride bulunmuştur.⁷² Merkeze tarih disiplinini alarak “hakikatin araştırılması”na yönelik bir metod ve uygulama örneği sergilemesi⁷³ ve bunu insan ve toplum bütünlüğü içinde ortaya koyması sosyolojik açıdan önem taşımaktadır. Bir diğer ifadeyle “konusu beşer medeniyeti (el-umran el-beşeri) ve insan toplumu (el-ictima’ el-insani)” olan bir yeni ilim dalı kurma çabası, yaşadığı medeniyetin bunalımı için çözüm önerisi olduğu gibi günümüz dünyasına da öncülük olmuştur.⁷⁴ Düşünsel etkisi, döneminde belirgin bir başatlık taşımasa da sonraki dönemde (özellikle 16. yüzyıldan sonra Osmanlı’da ve sonrasında) etkin bir varlık kazanacaktır.⁷⁵ Öte yandan önerisine rağmen rivayetçiliğine dair izler taşıdığı eleştirisi de bulunmaktadır: “İbn Haldun, asıl eserinde bir rivayetçi olmaktan ayrılmamışsa da, mukaddimesinde serdettiği felsefi ve içtimai bahislerde vekayiin sebep ve müsebbib sıfatıyla bağlantılarını arayan ve tarihte intikad yolunu takibeden bir âlimdir.”⁷⁶ İnterdisipliner ve çok yönlü (çokboyutlu) analizler ortaya koyması ve indirgemecilikten uzak bir profil taşıması, onun birçok bilim dalı ve konuyla ilişkili operasyonel önerilerinin olmasını mümkün kılmıştır⁷⁷ ki haber

70 Hassan, *İbn Haldun*, 130.

71 Hassan, *İbn Haldun*, 125.

72 Günay, “İslâm Dünyasında”, 70.

73 Günay, “İslâm Dünyasında”, 72.

74 Günay, “İslâm Dünyasında”, 73.

75 Togan, *Tarihte Usul*, 158.

76 Togan, *Tarihte Usul*, 158. Ayrıca bk. E. I. J. Rosenthal, *Ortaçağ’da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 133.

77 Yavuz, “İlm-i Umran’ın Konusu”, 340.

sistematığı ve söylem analizi bunlardan biridir.

A. Söylem ve Gerçeklik Sarkacında Doğru ve Yalan Haber

Metodunun temelini “gerçekliğe dayanan rasyonalizmi”⁷⁸ yerleş-tiren İbn Haldun’un temhisten ne anladığını ve onun gerekliliğini kendi anlatısının akışı bağlamında öz bir sunumunu yaptık. İbn Haldun bazı ge-rekçe ve örneklerle anlattığı temhisi, haberlerin doğasını ve onları dile getirenlerin iktidar ilişkilerini ele alarak tamamlar. Şimdi onun bu gay-retini aktarmak istiyoruz. İbn Haldun, temhis sistematığını izah ederken öncelikle bir tarihî haberin ne olduğunu betimler:

“Malum olsun ki, tarihin hakikati, âlemdeki umrandan ibaret olan insan cemiyetinden (insanî içtimâ) haber vermektir. Bu da âlemin umranı ve bu umranın tabiatına âriz olan vahşilik, ehlileşme, asabiyetler, insanların yekdiğerine galip olma yolları gibi haller ve bundan meydana gelen mülk, hanedanlıklar, bunların mertebeleri, kazanma, geçinme, ilimler ve sanatlar gibi insanların iş ve çalışmaları ile edinmiş oldukları meslekler ve bu gibi şeylerden olmak üzere tabiatı icabı umrandan doğan diğer ahvâldir.”⁷⁹

Haberlere doğaları gereği, yani insanın dünyasından yine insan tarafından verilen bir haber olmaları nedeniyle onlara yalan ve tahrifat karışmaktadır. İbn Haldun, kendi kurduğu ilm dalını (ilm-i umran) eski tarih anlayışından ayırırken *taklit alışkanlığına* ve *mukallid tarihçilere*⁸⁰ özellikle eleştirel bir duruş sergiler; hatta denilebilir ki onun doğru ve yanlış tarihsel haberleri ayırma konusunda merkezi ve yaygın (yani met-ne geniş olarak sindirilmiş) anlatısı taklit alışkanlığının haberleri temhise

---

78 Hassan, *İbn Haldun*, 118. “İbn Haldun’un gerçekçilik biçiminde geliştirdiği rasyonalizmi için aşağıdaki örnekler verilebilecek olanların sadece birkaçıdır: Münecimlerin gaipten haber vermeleri (Zâyice ‘sanat’ı, Zairece: Zâyircetu’l-âlem) iddiasının eleştirisi, bedevî ve hadarî hayat ve üretim tarzlarını tahlili, İbn Rüşd’ü eleştirisi, iktidar tekniği olarak bağış ve mükâfatları incelemesi, hükümdarlığın mâhiyyetini anlatışı, cinsel güdülerin mâhiyyetini normatif ve pozitif plânlarda ele alışı, “Fitne”nin gerçek sebeplerini açıklayışı ve Hz. Hüseyin’in kendi kudret ve kuvveti konusunda yanlışya düşmüş olmasını ve yenilgisinin sebeplerini incelemesi, mülk’ün geleceği konusundaki kehânetleri (ahkâm-ı nücum) tahlili, ibâdethâne, cami ve meşitlerin dinî geleneklerce rivâyet edilen yapım öyküleri ve yapı tarihlerinin gerçeklere uymadığını belirttiği bölümdeki objektif tavrı, geçinme yollarını incelemesi ve bu arada define arayıcılığı konusundaki akıl dışı tutumların sebeplerini ortaya koyuşu...” Hassan, *İbn Haldun*, 123.

79 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 199.

80 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 158-160.

tabi tutmadan yaymasıdır.⁸¹ İbn Haldun'a göre haberlerdeki bozulmanın temelindeki nedenlerin başlıcaları şunlardır:

a) “Görüşlere ve mezheplere olan (aşırı derecedeki) taraftarlık”: Bu *ruh hali*, insanın bir görüş ve inanca bağlılık ve taraftarlık durumunda bu bağlılığına “uygun düşen haberleri hemen işitir işitmez kabul eder” bir forma sahip olduğu için temhise engeldir. İbn Haldun'un ifadesiyle “bu temayül ve taraftarlık insanın basiret gözünü örter, tenkit ve tetkikte bulunmasını engeller, yalan haberi kabul ve nakletme durumunda kalmasına sebep olur.” İbn Haldun, burada haberi alan kişinin *itidal* konumunda sükûn etmesi gerektiğini ve bu *itidalin* ona *tenkit* ve *üzerinde düşünme* imkânı tanıyacağını belirtir ki kişi böylece temhisle haberin saflığına ulaşma imkânı elde eder.⁸²

b) “Haberi nakledenlere güvenmek ve onları mevsuk kabul etmek”: İbn Haldun, burada rivayet sistemindeki şahsiyetlerin tıpkı hadis ilmindeki gibi cerh ve ta'dil ilmine benzer şekilde tenkit ve tetkik edilmesinin gerekliliğine dikkat çeker. Doğru ve yalan haberi ayırmak için bu sistematik incelemenin gerekliliğini vurgular.⁸³

c) “(Haberlerin naklediliş) maksatları hakkındaki gaflet ve dikkatsizlik”: İbn Haldun, amaç analizinde haberi nakledenlerin haber kaynaklarının amaçları hakkındaki bilgisizliği dile getirir ve amaçtan habersizce haber nakletme tutumunun yaygınlığını vurgular. Burada kişi “haberi kendi zan ve tahminine göre naklettiği için hataya düşer.”⁸⁴ İbn Haldun'un burada haberlerin yayılmasında etkin olan iktidar sistematüğünü ve egemenlik taleplerini dikkate sunduğu kanaatindeyiz. Bu, ilerleyen kısımlarda haber ve gerçeklik arasındaki bildirme sistematüğünü ve onun insan tarafından biçimlendirilişini analiz ederken dikkat çekeceğimiz bir husus olacaktır.

d) “Hallerin vakalara (ahvâlin vekâyie) nasıl tatbik edileceğini ve durumu olaya uygulamayı bilememek”: İbn Haldun, haberlerin birbirine karışmasının güçlü bir olasılık taşıdığını ve habercinin bu karışma ve yapaylık (sunilik) durumundan haberi kurtarmamasını yani onu ayıkla-

81 Duman, “İbn Haldun'a Göre”, 168.

82 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 200.

83 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 200.

84 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 200.

mayıp olduğu/gördüğü gibi nakletmesini, yorum ve değerlendirmesini yapmamasını bir kusur olarak dile getirir. Onun dikkat çektiği asıl şey şudur: “Sunî müdahalelerle değişen haber bizatihi doğru olan vakayı aksettirmeyecek bir şekil almıştır.”⁸⁵ Burada İbn Haldun’un haber merkezli bir anlama metodu sunduğu ve haberin bütün boyutlarıyla algılanmasını sunan analizinin savunusunu gerçekleştirdiği gözlenmektedir. O, haberin görünüşüne takılıp kendi zan ve vehmiyle haberi açıklayan birinin zaafını dile getirmektedir.

e) “Halkın yüksek makam ve rütbe sahiplerine, onları meth-u sena ederek, kendilerine ahvâli güzel göstererek, bu suretle şan ve şöhretlerini yayarak, yaklaşmak ve yaranmak istemeleri”: İbn Haldun, bu maddede iki yönlü bir nefis analizi yapar; ilkinde insanın övgüyü seven hatta “düşkün” olan tabiatı, ikincisinde de dünya malını ve iktidarı seven tabiatı bulunmaktadır. Burada iktidar, makam ve servete bağlı olarak yorumlanmaktadır. Halkın bu tür bir iktidar ilişkisinin parçası olmayı erdeme rağbet etmeye tercih ettiğini belirten İbn Haldun, bu nefsani özelliklerden dolayı üretilen birçok yalan haberin gerçeğin yerini alacak düzeyde yaygınlaştığını dile getirir.⁸⁶

f) “Yalanı (sahte haberciliği) gerektiren sebeplerden biri, hatta öteki sebeplerin hepsinden daha önde geleni umrandaki ahvâlin tabiatını bilmemektir.” İbn Haldun, bu farklılaştırıcı haber analizinde olay ve varlıkların kendilerine has bir tabiatının olduğuna dikkat çekmekte ve süreklilik ve değişimin bu bağlamda analiz edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bir haberi duyan kişi, söz konusu haberin konusu olan varlık, olay ve koşulların (hallerin) tabiatını bildiğinde onun doğruluğunu veya yanlışlığını ortaya koyma imkânına sahip olacaktır. Haberi tenkit ve tetkik etmenin bu yardımcı unsurları İbn Haldun’a göre nasıl ortaya çıkarsa çıksın yalan haberi ortaya çıkarmada “en tesirli ve en faydalı usûl[dür].”⁸⁷ İbn Haldun’un yöntem analizlerinde ele aldığı ve burada aktaracağımız iktidar mücadeleleri, siyasal polemikler, iftiralar, kıskançlıklar, karalamalar gibi saiklerin yönlendirmesiyle üretilen haber örnekleri de bu kısımda dikkate alınmalıdır.

İbn Haldun, çoğunlukla doğruluğu imkânsız olan rivayetlerin onu

85 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 200.

86 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 200.

87 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 200.

dinleyenlerce kabul edilip nakledildiğini (Mesûdî'nin İskender için cam bir sandıkla denize dalışı örneği üzerinden) dile getirir⁸⁸ ki bu, efsane tutkusu bağlamında değerlendirilebilecek bir temayüldür. İbn Haldun, burada aklın ilkelerine, tabiatın imkânlarına dayalı bir analiz yapar ve akla uzak vehme yakın unsurları reddeder. “Kıssacıların hurafelerinden ibaret” olan birçok imkânsız haber örneği veren İbn Haldun, masalın tarihe etkilerini de dile getirmiş olmaktadır.⁸⁹ Bütün sütunları bakırdan olan bir şehrin kayıtlarda olmaması ve “âdeten imkânsız” yani şehir inşa bilgisine ters düşmesi gibi mantıksal ve belgesel (yazılı, abidevi vb.) kanıtlar peşinde olan ve bulamadıklarını reddeden bir İbn Haldun söz konusudur (agy.).

B. Haber ve Habercinin Temhisi

İbn Haldun, okurlarını, yalan gerekçelerini aktardığı ve daha birçok benzeri haber ve rivayetlerin bulunduğu meseleyi çözüme davet eder:

“Bunun temhisi, yani tetkik, tenkit edilmesi, umranın tabiatını (ve içtimaî kanunları) tanımakla olur. Haberlerin tenkidinde, doğru olanların asılsız olanlardan ayıklanmasında en güzel ve en mevsuk usûl budur. Bu usûl, râvilerin tadil ve sıhhatini araştırma konusundaki tenkit ve tetkikten de önce gelir. Bir haberin ve rivayetinin haddizatında mümkün veya imkânsız olduğu bilinmeden râvilerin tadiline ve sıhhatli oluşlarına müracaat edilmez. Şayet haber ve rivayet bizatihi imkânsız ise, onları bize nakleden râvilerin cerh ve ta'diline bakılmasında hiçbir fayda yoktur.”⁹⁰

Haberin temhisi, İbn Haldun için öncelikli meseledir; bu bağlamda haberin iddiasının *akla muhal olmaması* ve iddiasının *aklın kabul etmeyeceği bir biçimde tevil edilmemesi* gerekir; bu, onun tenkit sebeplerindedir. İbn Haldun bu genel gerekçeyi derin düşünceye dayandırır; bir başka ifadeyle İslam dünyasındaki ehl-i nazar (kelamcılar ve hükema) mensuplarının aklen imkânsız olanı reddetmedeki fikir birliğine dayanır. İbn Haldun'un burada Nazar ehlini öne çıkarması, akla verdiği öneme ve rasyonel değerlendirmeleri haber analizinin merkezinde görmesine dayanır; çünkü ehl-i nakil veya eser'in (hadisçilerin) lafzın aklen imkânsızlığı konusunda esnek oldukları (dikkat etmedikleri) bilinir. Kanaatimiz-

88 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 200.

89 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 202.

90 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 158.

ce burada İbn Haldun'un hem form hem de tevil dâhil içerik konusunda mantık kurallarının onayından geçmeyen haberlerin kabul edilmemesi gerektiği konusundaki tavrı, onun tarih felsefesi bağlamındaki hikmet (hakikat) arayışına bağlanmalıdır.⁹¹ Bu rasyonel ölçütün bir diğer önemli yanı, İbn Haldun'un şer'i haberleri ayırmasıdır; tarihi haberlerin insan tarafından oluşturulmasını ve onun doğal ve toplumsal çevresinin imkân ve esasları çerçevesinde oluşabilirliğini öne çıkarmasıdır. Kendi ifadesiyle olaylara ait "haberlerin vakaya mutabakatına itibar etmek şarttır."⁹² Burada İbn Haldun'un, şer'i haberlerin inşaî karakterinden dolayı onlarda haberi verenin incelenmesinin (cerh ve ta'dil) yeterli olduğunu ve olaylara ait haberlerde ise önce haberin imkân eleştirisi sonra habercinin güvenilirliğinin eleştirisinin gerektiği yönünde bir ayrıntılandırmaya gittiğini görüyoruz (agy.). Dolayısıyla onun medya sosyolojisi için işlevsel kılınabilecek en önemli katkılarından biri, her haberin bir insan üretimi olduğu ve onun kendi ahvalinde rasyonel ölçütlerle değerlendirilmesi gerektiğidir. Bunun da temel amacı, saflaştırma (temhis) yani tarihin masaldan (kısaslardan, yalan rivayetlerden vb.) kurtarılmasıdır ki bu da haberin umran ilkelerine göre imkân dâhilinde olmasına bağlıdır.

İbn Haldun, haber analizinde umranı (yani insanın toplumsal ve siyasal örgütlenmesini ve onun oluşturduğu kültür ve medeniyeti) ölçüt alır; umran için *vacip*, *mümkün* ve *müstahil* olmak üzere üç tür olabilirlik söz konusudur. İbn Haldun'a göre bu üçlü ayırım, tarihî rivayet ve "haberlerde hakkı bâtıdan, doğruyu yalandan ayırıt etme hususunda, hakkında şüphe edilmeyen bir burhan olma yönünden bizim için bir kanun olur."⁹³ Onun, burhan düzeyinde kanun arayışı, kültür ve medeniyetin vacip, mümkün ve müstahil üzerinden imkânlarının ölçüt alınması bağlamında anlaşılmalıdır. Bu ölçüt sağlandığında artık işitilen bir haberin doğruluğunun ve yanlışlığının tespiti yalnızca bir uygulama olur. Bu nedenle İbn Haldun, yöntembilimsel meseleleri merkeze alır. Sağlam kıstas ve miyar arayışını önceler; umran, bağımsız bir ilim olarak merkezdedir. İbn Haldun'un merkeze umranı alması, "aklî ve tabiî olan her hakikat[in], zatının arazları itibariyle inceleme ve araştırma konusu olmaya elverişli" olduğu

---

91 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 202.

92 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 203.

93 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 204.

düşüncesine dayanır.⁹⁴ Dolayısıyla o, nesnel bir konumda akla uygun analizler peşindedir ki bu, ilimde olduğu gibi günümüz biliminde de temel arayıştır. Bize göre son tahlilde İbn Haldun, retorik(hitabet)ten farklılaşan ve ilmî (ispatlı) olan bir tarih ve umran yorumu peşindedir. Onun, toplumsallık ve örgütlenme üzerinden bazı örnekler vermesi ve bunların hatabî ve iknaî olduğunu belirterek ilmî zemin meselesini dile getirmesi,⁹⁵ söz konusu arayışının ve yeni ve orijinal bir ilmin kuruluşunu ilan etmesinin başat ölçütüdür. Onun amacı umranı incelemektir: Umran (medeniyet, civilization) ise “toplumla kaynaşmak ve ihtiyaçları gidermek maksadiyle şehre veya bir konaklama yerine inmek ve orada birlikte ikamet etmekten ibarettir.”⁹⁶

İbn Haldun’un haberci (ravi) analizi, hadis ilmine öykünen (cerh ve ta’dil metodunu alan) bir forma sahiptir ve ona atfen ayrıntısına inmez. Haberci analizinin ortaya çıkışının yalan ve tahrif gibi faktörler dolayısıyla ve gruplar arasındaki iktidar ilişkilerinin belirlediği dönemde söz konusu olması bu bağlamda anlamlıdır. Dahası, hadislerin yazıya geçirilmesinin ilk sebep olarak dile getirilmesi, bir haberin kayda geçtikten sonra kolay yayılmasının dezavantajları bağlamında önem taşır.⁹⁷ Böyle bir uygulamanın başlaması, beşerî zaafıya yönelik bir saflaştırmaya dayanır. En temelde, ravinin “adalet ve zabt yani hadis tahammül ve rivayetindeki dirayeti” açısından değerlendirilişi söz konusudur.⁹⁸ İlgili metinlerde adaletin beş faktör üzerinden değerlendirilmesi gibi ayrıntıları (İbn Haldun’un da oraya havale etmesine dayanarak) onlara yönlendirmeye iktifa ederek belirtmek isteriz ki haberci tutum ve beceri yönünden hakikati aktarma kapasitesine sahip olmalıdır; değilse onun aktardığı dikkate alınmayacaktır.

II. Temhis’in Önemi: Bildirme ve Yorum Ekseninde Fotoğraf Örneği

İbn Haldun’un haberleri saflaştırma yoluyla hakikat arayışının önemi ve medya ve iletişim sosyolojisinde işlevsel kılınması bağlamında Susan Sontag analizleri üzerinden fotoğraf örneğini ele almak istiyoruz.

---

94 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 205.

95 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 206-207.

96 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 208.

97 Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 167.

98 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 170.

İncelemeyi sınırlandırma bağlamında ele alacağımız fotoğraf örneği, hareket kazanacak hızda ard arda gelen fotoğrafların oluşturduğu görüntüler için de bir ön örnek olacaktır. Fotoğraf, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle modernleşme ile sıkı bir ilişki içinde değerlendirilmiştir; çünkü modernite gerçeklikten ziyade onun görüntüleri üzerinden inşa edilen bir söyleme sahiptir. Fotoğraf ise yeni bir temsil sistemi ortaya koymuş, yeni bir dilbilgisi ve görme etiği oluşturmuştur.⁹⁹ Fotoğraf, dünyayı kısım kısım görüntüleyen bir biriktirme ve deneyimleri zapt etme aracıdır. Onlar birer kanıttır, “verili bir olayın gerçekleşmiş olduğunun su götürmez kanıtıdır.” Fakat bir kanıt olarak görülse de fotoğraf (konu özelinde haber fotoğrafı) sanat ve hakikat arasındaki sarkaçta beğenin, vicdanın vb. etkisinde bir gerçeklik görüntüsü sunmaktadır.¹⁰⁰ Dolayısıyla ayırmak istediğimiz şey, fotoğrafın gerçekliğin sadece bir bildirisi olmadığı aynı zamanda bir yorumu olduğudur. Bu nedenle, haber fotoğrafları sanattan çok hakikate daha yakın bir tutumla çekiliyor olsalar dahi onlar da bir yorumdur; az ya da çok.

Fotoğrafın moderniteyle doğrudan bir bağı vardır; söz gelimi resim onun üzerinden endüstrileşmiştir, çekirdek aile kendi portre-tarihçesini onun üzerinden inşa etmiştir, varlığının devamlılığının kanıtını onunla sağlamıştır vb. Coğrafi olarak dağılan bir ailenin, akrabalık sisteminin sembolik kanıtı fotoğraflardır. Fotoğrafın konusu nedir? diye sorulduğunda dünyadaki gerçekliğin tamamı denilebilir.¹⁰¹ Benzer şekilde İbn Haldun’un dünyadaki bütün gerçeklik hakkında haber analizi söz konusudur ve onların insan üretimi olması gibi fotoğraf da gerçeklik hakkında bir görsel üretimdir. Bilindiği gibi sosyolojinin tariflerinde moderniteyle gelen “hızlı sosyal değişimi inceleyen bilim” vurgusu baskındır.¹⁰² Bu hızlı sosyal değişim döneminde fotoğraf makinesi dünyayı kopyalamaya başlamıştır. Dahası, dünyanın birçok geleneksel ve süreğen kısmı (biyolojik, toplumsal vb.) yok olmaya başlamışken böyle bir kopyalama ortaya çık-

99 Susan Sontag, *Fotoğraf Üzerine*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2008), 2.

100 Sontag, *Fotoğraf*, 3-6.

101 Sontag, *Fotoğraf*, 8-12. Esasen, bütün iletişim araçları ve ortamı moderniteyle ilişkili olarak yorumlanabilmektedir; çünkü onların gelişimi söz konusu toplumu doğrudan etkilemiştir. Bk. John B. Thompson, *Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 14.

102 Bk. Anthony Giddens, *Sociology*, 6th Ed. (Cambridge ve Maiden: Polity Press, 2009), 1-2; John J. Macionis, *Sociology*, 14th Ed. (New Jersey: Pearson Publication, 2012), 6.

mıştır.¹⁰³

Fotoğraf, sabit bir karenin sürekli görülebilmesi ve hafızada canlı tutulabilmesi avantajına sahiptir ve bu nedenle birçok gerçeklik (doğal veya toplumsal) bu avantaj üzerinden güçlü bir imge olarak taşınmaktadır. Bildirme aracı olarak fotoğraf bize söz konusu olan yerde neler olduğunu gösterir; söz gelimi bir meteorolog için fotoğraf en az bir casus için önemli olduğu kadar önemli ve işlevseldir. Dahası, “fotoğrafik görüntü, yeni bir bilgi anlayışı etrafında kurulmuştur.” Bu yeni bilgi formülasyonunda fotoğraf dünyayı atomlaştırmış, idare edilebilir ve opak hale getirmiştir. O, bize dünyayı onunla gereğince tanıyabileceğimiz izlenimi verir. “Gelgelelim bu, dünyayı görüldüğü haliyle kabullenmemekle yola çıkan ‘anlama’nın tam zıddıdır. Anlamanın gizi, hayır diyebilmekte yatar. Kesin bir dille konuşursak, bir fotoğraftan asla herhangi bir şey anlaşılır.” Demek istediğimiz, fotoğraf çeken objektif aşikâr kıldığı kadar gizleme kapasitesini de taşımaktadır.¹⁰⁴

Fotoğrafın anlattıkları tamamen tarafsız mıdır? Şüphesiz ki hayır. Daha ilk fotoğrafik işlemin 10 yıl ardından bir Alman fotoğrafçı negatif üzerinde rötuş yapma tekniğini bulur; yani 1850’lerde bir fotoğraf makinesinin “yalan söyleyebileceği” haberi ortalıkta dolaşmaya başlar. Burada bizim için önemli olan kısım, sahte bir fotoğrafın gerçekliği çarpıtması meselesindedir. Böylece sanat (güzelleştirme) ve hakikat (doğruyu söyleme) arasındaki sarkacın oluşturduğu bir fotoğraf tarihi söz konusudur. Fotoğraflar gerçekliği olduğu gibi yansıtmazlar, onlar, failinin değerlendirmesini taşırlar. Dahası, fotoğraflar, salt gerçekliği yansıtmaktan öte, bir gerçeklik inşası yani gerçekliği dönüştürme etkisi taşımaktadırlar. Fotoğraf, bir sahnenin aktarımıysa o sahnenin birden fazla kişi tarafından aynı aktarımının olmaması, ilk zamanlardaki gözlemci fotoğrafçı düşüncesinin aksine görenin makine değil onu kullanan olduğu düşüncesine yerini bırakır; bir diğer ifadeyle objektif görüntüler sağlama varsayımı yerini

103 Sontag, *Fotoğraf*, 19.

104 Sontag, *Fotoğraf*, 25-29. Öte yandan Barthes’ın imajların yanı sıra hala yazı medeniyeti olduğumuz ve anlamın dil ve imajla ilişkisinin dikkate alınması gerektiğine dair iddiası da burada önem taşımaktadır. Bk. Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, 6. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 28. Benzer şekilde, Foucault da “dil ile resimle olan bağlantısı sonsuz bir ilişkidir” ifadesiyle anlam üretim ve aktarımının karmaşık doğasına dikkat çekmiştir. Mihcel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. M. Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 1994), 34.

“dünyanın salt kaydedilmekle kalınmadığı, ona dair bir değerlendirmenin de yapıldığı görüşüne bırakacaktır.”¹⁰⁵ Dolayısıyla fotoğraf, salt bir görme değil, yeni bir bakıştır; fotoğraflık bir görme. Bir fotoğrafçının doğru an için saatlerce beklemesi, “şeylerin (özellikle de herkesin hep baktığı şeyler ve yerlerin) yepyeni bir bakışla görülebileceği ândır.”¹⁰⁶ Bu yeni bakış, saatlerce doğru anı bekleyen bir fotoğrafçının sergilediği eylemin bakışıdır (agy.). Dahası, bir fotoğraflık çarpıtmadan da bahsedilmektedir. Fotoğraf vasıtasıyla düşünme söz konusu olduğunda bu yeni bakışın yönlendirilmesinde de çarpıtmalar söz konusu olmaktadır.¹⁰⁷ Bir diğer ifadeyle,

“Her fotoğraf ancak bir parçayı, bir kesiti temsil ettiği için, onun ahlâki ve duygusal ağırlığı da onun nereye eklendiğine bağlıdır. Bir fotoğraf, hangi bağlamda görüldüğüne göre değişir (...) Wittgenstein’in sözcükler için ileri sürdüğüne benzer şekilde, anlamı oluşturan, kullanımdır -bu saptama tek tek her fotoğraf için de geçerlidir. Kaldı ki, fotoğrafların varlığı ve çoğalmaları, ‘anlam’ kavramının aşınmasına, hakikatin modern liberal bilincin tartışmasız kabullendiği görelî gerçeklere ayrılmasına bu şekilde katkıda bulunmaktadır.”¹⁰⁸

Fotoğrafın yanıltıcılığı onun altına yazılan sözcüklerle de sağlanabilmektedir; hiçbir yazı kalıcı bir şekilde yanılığ üretmez. Esasen bizim üzerinde durmak istediğimiz ana ayırım bildirme ve açıklama farkıdır: teknik olarak fotoğraflar “hiçbir açıklama yapmazlar; sadece bildirirler.” Fakat onlar anlamamızı kolaylaştırdıkları gibi zorlaştırmaktadırlar. Hümanist iddiaların aksine fotoğraf yalnızca insanı insana anlatan bir hakikat iletme aracı değildir; onun bu yanılısına üzerinden gizlediği birçok şey ve bildiriye çarpıtıcı yorumlar da söz konusudur.¹⁰⁹ Bir haber fotoğrafından beklenen asıl şey, habercinin bilincini değil dünyanın görüntüsünü yansıtır olmasıdır. Fakat bu beklentinin aksine; kaydeden, saptayan, bilgilendiren vb. nitelikleriyle haber-fotoğrafçılığının vizörünün arkasındaki kişinin görüşünü yansıttığını dile getirmek gerekir.¹¹⁰ Buna bir de sa-

---

105 Sontag, *Fotoğraf*, 104-107.

106 Sontag, *Fotoğraf*, 108-109.

107 Sontag, *Fotoğraf*, 118.

108 Sontag, *Fotoğraf*, 128.

109 Sontag, *Fotoğraf*, 132-136.

110 Sontag, *Fotoğraf*, s. 160. Gösteri toplumu kuramcısı Debord, gösterinin hakimiyetinin anlamını günümüz tüketim toplumunda konumlandırarak tartışmakta ve değişime dikkat çekmektedir. Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, çev. Aysen Ekmekçi ve Okşan Taş-

nat olarak fotoğraf düşüncesindeki öznellik beklentisi eklendiğinde her fotoğrafın haber-fotoğrafı olarak değerlendirilemeyeceği ortaya çıkar. Bir yanda nesnellik bir yanda öznellik, bir yanda kanıtlama bir yanda varsayım.¹¹¹ “Fotoğrafların tuzağı, onların bizi çeken yanları, bir uzmanın dünyayla kurduğu ilişki ile dünyanın olduğu gibi kabullenilişini bize aynı anda sunmalarıdır.”¹¹² Bir diğer ifadeyle “medyada araç belirleyicidir.”¹¹³

Modern toplum bir temsil toplumdur; görüntü şeylerin, kopya asılın, temsil gerçekliğin yerini almaya yönelmiştir. Bir toplum, görüntü üretilip tükettiğinde modern olarak tanımlanmaktadır. Bir anlamda fotoğrafik görüntüler gerçekliği gasp etmiştir. Çünkü o hem bir görüntü, gerçekliğin bir izi hem de bir yorumdur. Bugün dünya fotoğraflarla çoğaltılmakta ve hakkındaki gerçeklik de bu şekilde üretilmektedir. İnsanlar içine düştükleri bir şiddet olayını betimlerken filme benzetmektedirler; çünkü başka türlü tanımlamaları yetersiz kalacaktır. Bu benzetmeyi “ne kadar gerçek bir olayın içinde kaldıklarını vurgulamak amacıyla söylerler.” Dahası, sanayileşme oranı yükseldikçe insanların kendilerini birer görüntüden ibaret görme edimi de yoğunluk kazanır; fotoğraflar onların gerçekliğinin aracıdır ve bu nedenle geleneksel insana oranla daha çok fotoğraf çekirtmeyi severler.¹¹⁴ Kapitalist modern toplumda yaşayan bir birey için dünya parçalar halinde fotoğrafların oluşturduğu bir birliktir. Fotoğraflar gerçeği yeniden üretmekte ve dolaşıma sokmaktadır.¹¹⁵ Kapitalist toplum görüntüye bağımlıdır; kitleler için seyirlik malzeme, egemenler için ise denetim aracı olarak görüntü üretimi söz konusudur. “Görüntü üretimi, ayrıca bir ideoloji sağlar. Toplumsal değişimin yerini görüntülerdeki de-

---

kent, 3. Baskı (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 31-33. Ona göre, “gösteri bir imajlar toplamı değil, kişiler arasında var olan ve imajların dolayımından geçen bir toplumsal ilişkidir.” 36. Her fotoğrafın bir toplumsal ilişki kurma işlevi olduğu dikkate alındığında söz konusu gösteri toplumunun mantık ve işleyişinin konuyla ilintisi dikkat çekmektedir.

111 Sontag, *Fotoğraf*, 163.

112 Sontag, *Fotoğraf*, 100-101.

113 Maigret, *Medya*, 19.

114 Sontag, *Fotoğraf*, 181-191. Esasen, “çağdaş kültür, medyayla doyunlaşmış bir kültürdür” ifadesinde dile getirilen olgu, görsel bir anlatım olarak fotoğrafın araçsal önemini vurgulamayı gerekli kılmaktadır. Bk. Andy Bennett, *Kültür ve Gündelik Hayat*, çev. N. Tokdoğan, B. Şenel ve U.Y. Kara (Ankara: Phoenix Yayınları, 2013), 124.

115 Sontag, *Fotoğraf*, 207.

ğişim alır.”¹¹⁶

McLuhan, Batılı insanın görsel ve işitsel kültürler arasında ikiye bölündüğünü ve görsel kültürün parçalı, işitsel kültürün ise bütünsel olduğunu dile getirir.¹¹⁷ Görsel kültür, imgeler; Berger’in¹¹⁸ deyimiyle “günümüzde her yanda bol miktarda imgeler var. Daha önce hiç bu kadar çok şey incelenip seyredilmemişti(...) Görüntüler şimşek hızıyla kaydedilip aktarılıyor.” Dahası, Berger’in sorunsalı, teknolojinin görüneni var olandan ayırması, yani gövdeden zorunluluktan ayırmasıdır. Gerçekliği gerçek yapan şey, gövdelerdir.¹¹⁹ Son tahlilde görüntünün egemenliği şöyle özetlenebilir: “On dokuzuncu yüzyıl estetlerinden en mantıklısı olan Mallarmé, dünyadaki her şeyin bir kitapta sona ermek için ortaya çıktığını söylemişti. Günümüzdeyse her şey bir fotoğrafta sona ermek için vardır.”¹²⁰ Bütün bu analiz ve aktarımlarımız, (incelemenin sınırını dikkate aldığımız için muhataba bıraktığımız, ama oldukça önem verdiğimiz bir kıyas olarak) İbn Haldun’un analizleriyle birlikte değerlendirmeye oldukça uygun bir temsil ve gerçeklik ilişkisini sunmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

İbn Haldun, tarihteki hikmet ve sırrı bilmeyen sıradan bireylerin yaptıklarından dolayı tarih ilmi ile uğraşmanın cahillik haline geldiğini belirtir.¹²¹ Bir diğer ifadeyle bir haberin bütün detaylarını bilmeyen ve onu ilgili kaide ve esaslara vurmadan doğru kabul edenlerin yaptıkları tarihin ilmi niteliğini masala indirgemektedir. Bu uyarı, günümüz medyası üzerinden yapılan aktarım ve analizler için de geçerlidir. Bir haberi olduğu gibi doğru kabul etmek ve ilgili eleştirel sistemden geçirmeden yaymak, yetkin bir anlatının yok edilmesine giden yolun ilk adımı olur. O, temelde

---

116 Sontag, *Fotoğraf*, 213. Benzer şekilde reklam gibi görüntüyü yoğun kullanan unsurlarda bir ideoloji olarak yorumlanabilmektedir. Bk. Andrew Wernick, *Promosyon Kültürü: Reklâm, İdeoloji ve Sembolik Anlatım*. çev. Osman Akınhay (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 43-80.

117 Marshall McLuhan, *Global Köy: 21. Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler*, çev. Bahar Öcal Düzgören (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2001), 42.

118 John Berger, *Görünüre Dair Küçük Bir Teoriye Doğru Adımlar*, çev. Bülent Somay, 5. Baskı (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 26.

119 Berger, *Görünüre Dair*, 27.

120 Sontag, *Fotoğraf*, 30.

121 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 190.

umranın koşul ve ilkelerinin bilgisiyle ve hayatın bütün boyutlarına yönelen bütüncül ve doğru bir yaklaşım önerisinde bulunur. Onun birçok kaynak ve bilgi gerektiği uyarısı, temhis için olay örgüsünün inşa olduğu zemin ve çerçevenin tamamının dikkate alınması uyarısıdır. Doğru ve güzel bir düşünme biçimi ve kararlı bir tutum, temhisin ön şartlarındandır. Onun temhis yöntemi, hakikat yani hikmet arayışının yöntemidir. Dolayısıyla gerçeklik ve dil arasındaki bağda inşa olan temsil sisteminde hakikatin kaybolmaması için ve hataların elenmesi için bir yöntembilim önerisinde bulunan İbn Haldun, temhisi derinlikli düşünceye dayandırmakla önemini aşikâr bir şekilde ortaya koymaktadır. Sosyolojinin toplumsalın doğru bilgi ve ifadesine ulaşabilmesi için gerekli bir yöntembilim arayışının bir uzantısı olarak temhisin *bildirme* ve *yorum* arasındaki sarkaçta haber analizinin önemli bir formu olarak görülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Özellikle günümüz toplumunun enformasyon temelli ve ağa dayalı yapısı,¹²² linklere bağlılığı¹²³ ve bunun üzerinden yükselen medyanın etik nötrlüğü tartışmaları,¹²⁴ temhisin önemini aşikâr kılmaktadır.

İbn Haldun, umranı vurgularken alt kategoride statik ilkeler ve sosyal değişme arasındaki dengenin korunmasını önemle vurgular. Buna göre bir haber alındığında, onun söz konusu olduğu tabii ve toplumsal ortamın bilgisinin (yani süreğen ilke ve esaslarının) değişmiş olma ihtimalinin değerlendirilmesi gerekir. Bunu medya sosyolojisi bağlamında işlevselleştirirsek, Burma hakkında bir haber (veya haberler serisi) alındığında onun doğal ve toplumsal ortamının ilke ve esaslarının gözden geçirilmesinin gerekliliği söz konusudur diyebiliriz; eski veya eskimiş bilgiler her zaman yeterli olmayacaktır. İbn Haldun özellikle geçmişin “halk, hükümdarlarının dini (âdeti ve töresi) üzerine bilinir” algısını dikkatlere sunar; buna göre siyasal sistemin dönüşümü, egemenlik ilişkilerinin toplumsalı da dö-

122 Bk. Frank, Webster, *Theories of the Information Society*, 2nd Ed. (London-New York: Routledge, 2002); Manuel Castells, “Informationalism, Networks, and the Network Society: A Theoretical Blueprint,” *The Network Society: A Cross-cultural Perspective* içinde (3-45), ed. Manuel Castells, Edward Elgar, Cheltenham-Northampton (2004); Jan A.G.M. van Dijk, *The Network Society: Social Aspects of New Media*, 2. Baskı (London-California: SAGE Publications, 2006), 19-41.

123 Joseph Turow, “Introduction: On the Taking the Hyperlink for Granted,” *The Hyperlinked Society: Questioning Connections in the Digital Age* içinde (1-22), ed. Joseph Turow ve Lokman Tsui, The University of Michigan Press, Ann Arbor (2011).

124 Fernando Leal, “Ethics is Fragile, Goodness is Not,” *Information Society: New Media, Ethics and Postmodernism* içinde (78-89), ed. Karamjit S. Gill, Springer, London (1996).

nüştürmesi anlamına gelecektir ve hiçbir haber, iktidar biçimleri ve ilişkileri dikkate alınmadan doğru anlaşılmayacaktır. İbn Haldun'un haber ve iktidar ilişkisini analiz edişi öncü bir uyarıdır. İlk dönemlerde medyada haberlerin bilgi aktaran bir aracın nesnelliği üzerinden gelen bir forma sahip olduğu ve onun bir yorumla biçimlendirildiği ve okuru biçimlendirmeye yöneldiği ayrıntısı, Keane'nin belirttiği gibi, keşfedilememiştir.¹²⁵ Sonrasında medya eleştirisinde Adorno ve Horkheimer'ın ekonomiden, Althusser'in devlet kuramından yola çıkan sosyalist analizleri gibi birçok edim ortaya konulmuştur.¹²⁶ Bahsettiğimiz ve diğer bir çok analizde beliren ana argüman, iktidar ilişkilerinin bir haberin bildirim aracı olmasında etkin olduğu gibi (çünkü bildirilecek haber(ler)i seçmek daha başlı başına bir iktidar ilişkisidir) yorumlanmasında da etkindir; aşıkârlığından dolayı iletişim özgürlüğündeki iktidar ilişkisini bu bağlamda anmaya bile gerek olmadığı kanaatindeyiz.

“Olan şeylerin ilkeleri incedir, hâdiselerin keyfiyet ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir” ifadesiyle derinlikli düşünceye dayanan bir haber analizinin gerekliliğini ve inceliğini dile getiren İbn Haldun, esasen medyanın bir bildirim aracı olarak doğrudan kabulünün yanlışlığını dile getirmiş olmaktadır. Ona göre haber, vehim ve hatayla aynı soydandır; bu nedenle her haberin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi zorunludur. Bu da bizi haber metinleri ve görsel malzemesinin onu üretenin perspektifini taşıma, yani biçimlenme durumuna dikkat etmeye yönlendirir. Böylece haber, insan ve insanlar arası bir merkez üzerinden dile geldiği için toplumsalın ona etki etme ihtimali dışarda bırakılmaz. Umranın koşullarının dikkate alınmasını öneren İbn Haldun, her haberin bir oluşum bağlamı, koşulları ve nedensellik sistematiği olduğunu vurgulamakta ve haberlerin umrandan bağımsız değerlendirilmesini zahiri ve hikmetten uzak bir yaklaşım olarak görmektedir. Bu nedenle ona göre temhis, derinlikli düşünce sahiplerinin bir tutumudur; bu da özellikle haberlerin yayılmasında etkin olan ve onlar üzerinden metin inşa eden kişilerin öncelikli sorumluluğudur; çünkü insan taklide meyilli ve kolaycıdır ve sıradan biri için bu zahiri yaklaşım olağan bir handikaptır. Bu handicap, özellikle işin başında, haberin kaynağında yetkin söylemlerin derinlikli duruşunu gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda İbn Haldun, kendi sistematik yöntemini hakikati görmeye engel perdeyi kaldırma göreviyle memur kılmaktadır.

125 Keane, *Medya*, 50.

126 Keane, *Medya*, 74.

Böylece sistematik ve doğru düşünme ilkelerini ve doğru yöntemin zorunluluğunu ve hayatiliğini dikkate sunmaktadır. Doğru düşünmeyi tamamlayan bir diğer temhis ilkesi, haberlerin tabii ve sosyal alanın bilgisini veren diğer metin ve eşyaların aktarımlarıyla çaprazlama yapılması ve genel sebep ve illetlerden özel olay ve haberlere yönelen bir yöntemle sosyolojik anlamda tipolojik kavramların işlevselleştirilmesidir.

İbn Haldun, haberlerin temhisini öngörür ve onların üretiminde bir baskılama veya yasak peşinde değildir. Keane'nin¹²⁷ "enformasyon fırtınalarının demokratik toplumların kaçınılmaz bir özelliği olduğunu unutmamak gerekir" ifadesinde özetlenen çağdaş düşüncedeki özgür basın düşüncesi, İbn Haldun için olağan bir umran ilkesidir; temel ölçüt hakikatin kurban edilmemesidir. Bu özgürlüğü tamamlayıcı, daha doğru-su yanlış üretimleri eleyici koruma kalkanı ise Z. Bauman'ın¹²⁸ sağduyu ve sosyoloji ayrımında beliren farklılaştırmaya benzer şekilde gündelik bilgiyi aşan ve ilmî veya bilimsel tutum denilebilecek ve temhisi merkeze alan perspektiftir. Bu ayrım, esasen İbn Haldun'un tarih ve masal ayrımını veya ilim adamlarının ve sıradan bireyin (halkın) tarihi haber ve rivayetleri aktarma farkını da kapsar; halkın umranı kavrayışı sağduyu, ilim adamlarının ise sosyoloji çerçevesinde değerlendirilebilir. Kanaatimizce burada güçlendirici bir diğer argüman, İbn Haldun'un belge ve yazılı kaynaklar üzerinden temhise ayrı bir önem vermesidir. Onun bu önerisi ve tutumu, sağduyunun ötesinde yani gelişigüzel ve sistematik olmayan bir düşünce biçiminin ötesinde sistemli ve ilkelere dayandırılan bir yöntemle sahip sosyolojik düşünmeyi öncellemedir. Bu ayrımın birçok argümanla desteklenebileceği kanaatindeyiz ve olay ve olguların doğru bilgisi için önemli olduğunu vurgulamak isteriz.

Son tahlilde belirtmek gerekir ki İbn Haldun, haberin insan üretimi olmasına ve bu bağlamda insanın dil ve gerçeklik arasında kurduğu ilişkinin ve toplumsalın iktidar gibi niteliklerinin etkisinde olmasına dikkat çekmekte, bir haberin tabii ve toplumsal doğası yani oluşum art alanı dikkate alınmadan onun anlaşılamayacağını, sıradan ile ilmî bir tutum, bir diğer ifadeyle gelişigüzel ve sistematik düşünmenin haber algısının önemli düzeyde farklı ve farklılaştırıcı olduğunu, insanın bilinçli ve far-

---

127 Keane, *Medya*, 168.

128 Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013).

kında olmadan (örneğin hafızanın yanıltıcı etkisi) haberleri tahrif ettiği veya yalan haber yaydığını, haberin ilgili olduğu siyaset gibi alanların bilgisi olmadan onun yetkin anlaşılmasının mümkün olmadığını hatta bunun bir de varlık kaideleriyle birlikte ele alınması gerektiğini, istikrar ve değişim bağlamında haberlerin yenilenen vizyonla ele alınması gerektiğini, haberin müdahale edilen bir şey olduğuna dikkat edilmesinin önemini, rasyonel ilkelerin başat ve haberin haberciden önce bu ilkelere göre değerlendirilmesi gerektiğini, yani akla muhal olmamanın önemini önceliğini ve bu bağlamda haberin vakaya mutabakatının aranmasının saflaştırma yani temhis için hayatiliğini ve en nihayetinde bütün bunları ortaya koyacak kişinin de eleştirel ve derinlikli bir görüşe sahip olması yani basîr olması gerektiğini önemle vurguladığını belirtmek isteriz. Foucault'nun¹²⁹ dile getirdiği gibi, “doğruyu söyleme görevi, sonu gelmeyen bir çalışmadır.” Özünde temhis, dile getirilen gerçeklikteki hakikat arayışıdır; basir biri, onu, umranın vacip, mümkün ve müstahil ilkeleri üzerinden toplumsalı dikkate alarak arayacaktır.

Kaynakça

Ahmad, Zaid. *The Epistemology of Ibn Khaldūn*. RoutledgeCurzon, London-New York, 2003.

Austen, Ralph A. ve Jan Jansen. “History, Oral Transmission and Structure in Ibn Khaldun’s Chronology of Mali Rulers”. *History in Africa*, 23 (1996): 17-28.

Barnes, Harry E. “Sociology Before Comte: A Summary of Doctrines and an Introduction to the Literature”. *American Journal of Sociology*, 23/2 (1917): 174-247.

Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*, çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat. 6. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Baudrillard, Jean. *Sessiz Yiğınların Gölgesinde: Toplumsalın Sonu*. çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.

_____. *Simülakrlar ve Simülasyon*. çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.

---

129 Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, yay. hzl. Ferda Keskin, 3. Baskı (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 97.

Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Bennett, Andy. *Kültür ve Gündelik Hayat*. çev. N. Tokdoğan, B. Şenel ve U.Y. Kara. Ankara: Phoenix Yayınları, 2013.

Berger, John. *Görünüre Dair Küçük Bir Teoriye Doğru Adımlar*. çev. Bülent Somay. 5. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.

Callinicos, Alex. *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*. çev. Yasemin Tezgiden, 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Castells, Manuel. "Informationalism, Networks, and the Network Society: A Theoretical Blueprint". *The Network Society: A Cross-cultural Perspective* içinde (3-45). ed. Manuel Castells, Edward Elgar, Cheltenham-Northampton (2004).

Debord, Guy. *Gösteri Toplumu*. çev. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent. 3. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.

Duman, Abdullah. "İbn Haldun'a Göre Haberlere Yalan Karışma Sebepleri ve Bunları Ortaya Çıkarma Metotları". *EKEV Akademi Dergisi* 14, sy. 42 (2010): 163-188.

Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. yay. hzl. Ferda Keskin. 3. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

_____. *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. çev. M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Fromherz, Allen J. *Ibn Khaldun: Life and Times*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.

Giddens, Anthony. *Sociology*. 6th Ed. Cambridge ve Maiden: Polity Press, 2009.

Günay, Ünver. "Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları". *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, (2002): 1-20.

_____. "İslâm Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)". *A.Ü.İ.F.D.* 6 (1986): 63-104.

Gürkan, Ülker. "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun". *AUHF Dergisi* 24, sy. 1-4 (1967): 223-246.

Hassan, Ümit. *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*. 5. Baskı. İstan-

bul: Doğu Batı Yayınları, 2011.

Holmes, David. *Communication Theory: Media, Technology, Society*. London-California: SAGE Publications, 2005.

Ibn Khaldun. *The Muqaddimah: An Introduction to History*. çev. Franz Rosenthal. London: Routledge and Kegan Paul, 1958.

İbn Haldun. *Mukaddime I-II*. çev. ve hzl. Süleyman Uludağ. 8. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

İbn Haldun. *el-Mukaddime*. tahkik Abdüsselam Şeddadi. Dârül-beyzâ: Beytü'l-Fünun ve'l-Ulum ve'l-Adab, 2005.

Jackson, Roy. *İslam'da 50 Önemli İsim*. çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Keane, John. *Medya ve Demokrasi*. çev. Haluk Şahin. 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.

Koçyiğit, Talât. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Leal, Fernando. "Ethics is Fragile, Goodness is Not". *Information Society: New Media, Ethics and Postmodernism* içinde. ed. Karamjit S. Gill. Springer, London (1996): 78-89.

Macionis, John J. *Sociology*. 14. Baskı. New Jersey: Pearson Publication, 2012.

Maigret, Éric. *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. çev. Halime Yücel. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

McLuhan, Marshall. *Global Köy: 21. Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler*. çev. Bahar Öcal Düzgören. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2001.

Okumuş, Ejder. *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.

Rosen, Lawrence. "Theorizing from within: Ibn Khaldun and His Political Culture". *Contemporary Sociology* 34, sy. 6 (2005): 596-599.

Rosenthal, Erwin I. J. *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Rosenthal, Franz. "Ibn Khaldun in his Time". *Ibn Khaldun and Islamic Ideology* içinde. ed. Bruce B. Lawrence. E. J. Brill. Leiden (1984): 14-26.

Said, Edward W. *Medyada İslam: Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?*. çev. Aysun Babacan. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Simon, Robert. *Ibn Khaldun: History as Science and the Patrimonial Empire*. ed. György Hazai. Budapeşte: Akademia Kiado, 2002.

Sontag, Susan. *Fotoğraf Üzerine*. çev. Osman Akinhay. İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2008.

Stevenson, Nick. *Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*. çev. G. Orhon ve B. E. Aksoy. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.

Thompson, John B. *Medya ve Modernite*. çev. Serdar Öztürk. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.

Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. 3. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Topçuoğlu, Hamide. *Hukuk Sosyolojisi: Sosyoloji Açısından Hukuk (Konu, Problemler ve Öncüler)*. 3. Baskı. AÜHF Yayınları, 1969. I.

Turow, Joseph. "Introduction: On the Taking the Hyperlink for Granted". *The Hyperlinked Society: Questioning Connections in the Digital Age* içinde. ed. Joseph Turow ve Lokman Tsui, The University of Michigan Press, Ann Arbor, (2011): 1-22.

Uludağ, Süleyman. *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Ülken, Hilmi Ziya ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu. *İbni Haldun*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.

Ülken, Hilmi Ziya. *İçtimaî Doktrinler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941.

Van Dijk, Jan A.G.M. *The Network Society: Social Aspects of New Media*. 2. Baskı. London-California: SAGE Publications, 2006.

Webster, Frank. *Theories of the Information Society*. 2. Baskı. London-New York: Routledge, 2002.

Bayram Sevinç

Wernick, Andrew. *Promosyon Kùltürü: Reklâm, İdeoloji ve Sembolik Anlatım*. çev. Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.

Yavuz, Sefer. "İlm-i Umran'ın Konusu ve Yöntemi Üzerine Bir Literatür Analizi". *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi* 40, (2013): 319-347.